

Opinii - discuții

Regatul Ungariei între Apus și Răsărit: Catolici și noncatolici în secolele XIII-XIV

IOAN AUREL POP

Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca

Pe teritoriul Regatului Ungariei, cel puțin în primele sale două secole de existență (circa 1000-1200), tradiția răsăriteană și cea apuseană au interferat pașnic. Primul episcop atestat pe lângă un șef politic din Ungaria a provenit pe la 950 din Bizanț, înainte de creștinarea în masă a ungarilor și de organizarea în formă apuseană a bisericii ungare¹. Biserica de rit bizantin a continuat însă să existe și să se dezvolte în noul regat. Mulți locuitori ai Pannoniei premaghiare (slavi, români, bulgari, bizantini, "latini" etc.) erau creștini². Cei rămași după venirea ungarilor au trăit în relativă pace cu noii creștinași³, tolerând printre ei mozaici, islamici, "eretici", precum și alte culte zise "păgâne". Pe măsura cuceririi și alipirii unor noi teritorii, a colonizării și așezării de noi populații, mozaicul etnic și confesional din Regatul Ungar se diversifica, după legendara formulă (ce părea plină de succes) a regelui întemeietor: "Regatul cu o singură limbă și un singur obicei este fragil și slab"⁴.

1 N. Oikomenides, *A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XI-e siècle: le métropolitain de Turquie*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européennes" (Bucarest), 9, 1971, nr. 3, passim; Alexandru Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheus. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X-lea*, în "Revista istorică", tom V, 1994, nr. 1-2, passim

2 Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 104; Ioan-Aurel Pop, *Romanians and Hungarians from the 9-th to the 14-th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State*, Cluj-Napoca, 1996, p. 80-90

3 György Györfly, *La Christianisation de la Hongrie*, în "Harvard Ukrainian Studies", XII-XIII, 1988-1989, p. 61-73

4 Jenő Szűcs, *The Peoples of Medieval Hungary*, în vol. "Ethnicity and Society in Hungary", ed. de F. Glatz, Budapesta, 1990, passim; Ioan-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994, passim

Armonia aceasta a fost frântă brusc în urma Cruciadei a IV-a (1204), care a cauzat una dintre cele mai grave cezuri la nivel continental și a influențat întreaga evoluție a statului medieval ungar. În acest moment, în acord cu exigențele papale, politica autorităților regatului apostolic ungar devine intransigentă față de noncatolici⁵. Etapele acestei politici, din analiza cărora se pot face estimări în legătură cu ponderea diferitelor confesiuni și religii în Ungaria secolelor XIII-XIV, sunt: 1) de la căderea Constantinopolului sub “latini” până la invazia mongolă (1204-1241); 2) din finalul domniei lui Bela IV până la moartea lui Ladislav IV Cumanul (circa 1260-1290); 3) epoca Angevinilor în Ungaria (1308-1382), cu accent pe ultimele două decenii ale domniei lui Ludovic I, când s-a înregistrat cel mai important efort de aducere la “unitatea catolică” a unor întregi popoare, de religii și confesiuni deferite, din Ungaria și din vecinătate.

În viziunea papei Inocențiu III (1198-1216)⁶, prin cucerirea Constantinopolului și făurirea Imperiului Latin de Răsărit, se punea capăt “uzurpării” de către bizantini a Imperiului Roman și se lichida “schisma grecilor”. Ca urmare, “schismaticii” de peste tot trebuiau să accepte tacit credința romană. Cei care refuzau urmau să aibă soarta grecilor care, din cauza “inobedienței” și “rebeliunii” lor față de Roma, “fuseseră dați spre jaf și pradă” (*dati fuerint in direptionem et praedam*)⁷. Însă confiscarea bunurilor sau “darea lor în pradă” era una din pedepsele care, în temeiul canoanelor, îi loveau pe eretici⁸. Prin aceasta, treptat, după 1204, papalitatea tindea să confunde schisma cu erezia și să aplice și “schismaticilor” regula confiscării bunurilor⁹. Motivația teoretică a considerării schismei drept erezie era chestiunea purcederii Sf. Duh și de la Fiul (*filioque*). Inocențiu III a sugerat și urmașii săi au confirmat că ortodocșii, respingând *filioque*, adică făcând o “eroare” de dogmă, ies din “vina” mai mică a schismei (=ruperea ierarhică de Roma) și se plasează în “vina” majoră a ereziei¹⁰. Prin urmare, deținătorii “schismatici” de bunuri, care se mențineau în “rătăcirea” lor, erau socotiți *iniusti possessores* și expuși deposedării, la nevoie cu metodele cruciadei¹¹.

5 V. Iorgulescu, *L'Eglise byzantine nord-danubienne au début du XIII siècle. Quelques témoignages documentaires aux alentours de la quatrième Croisade*, în “Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik” (Amsterdam), XXII, 1996, p. 53-77

6 Marcel Pacaut, *La théocratie. L'Eglise et le pouvoir au Moyen Age*, Paris, 1989, p. 107-120; Yves Congar, *L'Eglise. De Saint Augustin à l'époque moderne*, Paris, 1970, p. 193-195

7 *Acta Innocentii PP. III (1198-1216)*, ed. Th. Haluscynskiy, Vaticano, 1944, p. 277-278, apud Șerban Papacostea, *România în secolul al XIII-lea, Între Cruciată și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 50. Vezi și W. de Vries, *Innozenz III. und der christliche Osten*, în “Archivum Historiae Pontificiae”, 3, 1965, p. 87-126

8 H. Maisonneuve, *Etudes sur les origines de l'Inquisition*, Paris, 1942, p. 170-171

9 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 54

10 *Ibidem*, p. 51

11 *Ibidem*, p. 54

Regatele apostolice, cum era Ungaria, au preluat din arsenalul papalității, cu ajutorul ordinelor călugărești, dacă nu eșafodajul teoretic atent elaborat, cel puțin calea practică de pedepsire a “schismaticilor” inobedienți, deveniți inapți pentru stăpânirea pământului și pentru privilegiile derivate din aceasta. Atenția primă s-a îndreptat spre episcopiile și mănăstirile “grecești” (de rit răsăritean), care trebuiau să treacă în mâinile prelaților “latini” (sau “latinizați”), respectiv în cele ale ordinelor apusene. Până la invazia tătară, sunt atestate în Ungaria circa 600 de mănăstiri ortodoxe¹², față de sub 200 catolice¹³, ceea ce dovedește numărul mare de enoriași de rit bizantin. Mănăstirile ortodoxe nu puteau funcționa decât în mijlocul unei populații de aceeași credință. Trebuie să admitem că o parte din mănăstirile ortodoxe erau plasate în estul regatului, adică în Transilvania și în vecinătatea sa, unde trăiau românii ortodocși. Ele sunt greu de localizat integral (din cele 600 de mănăstiri, cam o treime au rămas neprecizate pe teren), fiindcă multe dintre ele au trecut după 1204 în mâinile ordinelor occidentale și fiindcă o mare parte a Transilvaniei nu intrase încă în atenția actului scris. Chiar dacă am admite că numai 60 dintre cele 600 de mănăstiri ortodoxe din regat erau așezate în Transilvania, Banat și părțile vestice (ceea ce este infim) - în raport cu cele 25-30 de mănăstiri catolice câte se cunosc tot până la 1241 - faptul este o mărturie pentru ponderea mare a populației ortodoxe în zonă. De pildă, dintre cele 20 de mănăstiri atestate până în jur de 1250, pe valea bănățeană a Mureșului și în Crișana, peste jumătate au devenit catolice în secolul XIII¹⁴. După 1204, documentele papale și regale ungare se referă frecvent la episcopii și mănăstiri răsăritene care urmau să fie trecute în mâinile bisericii romane, la pământuri, țări, cetăți, districte etc. ale românilor “schismatici”, confiscate cu forța și preluate de catolici¹⁵.

În deceniul IV al secolului XIII, situația confesională din Ungaria, prin varietatea credințelor și religiilor, devenise îngrijorătoare. În 1231-1235, regalitatea ungară, sub imboldul papalității și pe fondul rivalității dintre Andrei II și fiul său

12 Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 114. Termenii de “grec” și “latin” nu au aici sens etnic, ci confesional-geografic, însemnând “răsăritean” (ortodox) și, respectiv, “roman” (catolic). Prin urmare, “mănăstiri grecești” înseamnă aici mănăstiri de rit bizantin.

13 Csoka J. L., *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, Budapesta, 1980; Török J., *Szerzetes- es lovakrendek Magyarországon*, Budapesta, 1990

14 Mircea Rusu, *Biserici, mănăstiri și episcopii ortodoxe*, în “Istoria României. Transilvania”, vol. I, coord. Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1997, p. 300-310; Suzana Heitel, *Monumente de artă din secolele X-XIII din Banat*, comunicare prezentată în 8 aprilie 1997, la Academia Română. Vezi și Paul Niedermaier, *Der mittelalterliche Stadtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*, vol. I, Heidelberg, 1996, p. 51

15 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 72-83; Ioan-A. Pop, *Romanians...*, p. 182-187; Aloisie L. Tăutu, *Litterae Gregorii papae XI in causa Valachorum de Megeșalla (Medieș in Transilvania septemtrionali) destinatae*, Romae, 1966, passim; Francisc Pall, *Romanians of Transylvania in the Middle Ages*, Cluj-Napoca, 1993, passim (cu trimiteri la izvoare)

Bela, a trebuit să ia măsuri severe de prigonire și chiar de extirpare a evreilor (mozaici), a saracenilor și izmaeliților (musulmani), a “falșilor creștini” (ortodocși) și a ereticilor. Măsurile nu și-au atins scopul și au slăbit mult regatul. Călugărul italian Rogerius, rezident un timp la Oradea, evoca între cauzele care au anihilat capacitatea de rezistență a țării în fața tătarilor și încercarea regelui Bela de a uniformiza țara: “Întrucât, din cauza multiplelor deosebiri și a riturilor diverse, aproape tot Regatul Ungariei fusese pângărit și regele se străduia din toate puterile să-l reformeze...”¹⁶. Această aderență la alte religii și confesiuni decât catolicismul a unei mari părți a locuitorilor, precum și ineficiența măsurilor de întărire a credinței romane au condus la impunerea interdictului asupra Regatului Ungar (în 1232)¹⁷.

După marea invazie mongolă, din rațiuni practice, spiritul de cruciadă este adesea înlocuit de Ungaria cu negocieri și înțelegeri cu tătarii (în exterior) și cu un grad sporit de toleranță față de “schismatici” și păgâni (în interior). În conciliul de la Lyon (1274), Regatul Ungar este denunțat ca un loc în care cumanii (colonizați în centrul țării prin 1238-1239 și stabiliți definitiv aici după invazia mongolă) domină politica de stat și îi atrag pe locuitori la “ticăloșia ritului lor” și în care “sunt ocrotiți în chip manifest ereticii și schismaticii”¹⁸. Regele însuși era născut din mamă cumană, trecuse la obiceiuri cumane și, conform unei surse narrative, primise în secret botezul ortodox¹⁹. Ca urmare, papa îl trimite în Ungaria pe legatul său Filip, episcop de Fermo, pentru a restaura catolicismul, a făuri unitatea de credință catolică (conciliul de la Lyon din 1274 decisese iarăși “unirea” celor două biserici) și a readuce statul arpadian în frontul cruciadei. Aceste scopuri trebuiau să fie realizate prin sinodul de la Buda (1279), convocat de amintitul legat papal, care a luat măsuri ferme pentru a-i descuraja și chiar anihila pe “iudeii, saraceni, izmaeliți, pe alți nebotezați” și, mai ales, pe “schismatici”, inclusiv cu ajutorul “brațului secular”²⁰. La scurt timp după sinod, papa Nicolae III i-a cerut regelui Ladislau să-i alunge din regat pe “schismatici” și pe “eretici”²¹. Aceste măsuri nu au avut atunci rezultate practice, deoarece suveranul nu s-a conformat lor (în ciuda excomunicărilor repetate și a punerii țării sub interdict). Astfel, credința romană a rămas un timp pe plan secund în Ungaria, iar la moartea regelui,

16 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 72

17 A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, Roma, 1859, p. 107-111.

18 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 162

19 Ovidiu Pecican, *Roman și Vlahata. O gestă slavo-română scrisă în Bihor (sec. XIV)*, în “Familia” (Oradea), seria V, an 28, 1992, nr. 5, passim

20 *Antiquissimae constitutiones synodales Provinciae Gneznensis maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typis mandatae*, ed. de Romualdus Hube, Petropoli (Petersburg), 1856, p. 159-162

21 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 163

papa a inițiat o anchetă spre a stabili dacă Ladislau își sfârșise viața ca “eretic”, “schismatic” sau catolic²².

Angevinii au inițiat în Ungaria un uriaș efort de uniformizare a structurilor atât de diferite, de respectare și de fortificare a ordinii feudale apusene, de întărire a confesiunii catolice. Autoritățile religioase și laice se plâng mereu de mulțimea “falșilor creștini”, a “ereticilor”, păgânilor etc. din regat. Deși este imposibil de stabilit numărul de catolici, registrul de dijme papale din 1332-1337²³, coroborat cu alte izvoare, poate oferi o idee asupra ponderii acestora în Transilvania, Banat și părțile vestice. În acest document sunt menționate 954 de localități cu parohii catolice. Până în deceniul 1331-1340, erau atestate în zonă cam 2100-2200 de localități (dintre care unele dispăruseră între timp, fără ca diminuarea să fie reală, deoarece multe sate din regiune nu intraseră încă în atenția actului scris). În consecință, satele cu parohii catolice reprezentau 43-45% din totalul așezărilor Transilvaniei, iar populația de confesiune catolică putea să varieze între 35-40%, din totalul populației (se știe cert că în multe așezări cu parohii catolice exista și populație de credință răsăriteană). Cu alte cuvinte, noncatolicii reprezentau în anii '30 ai secolului XIV în Transilvania aproape două treimi din populație.

Evident, regele Ludovic I (1342-1382) nu putea fi mulțumit cu o asemenea situație. Și pe vremea sa, apare frecvent în documente “mulțimea de schismatici, filistenii (=iasii,eretici), cumani, tătari, păgâni și necredincioși”, din interiorul și din preajma regatului²⁴. Pentru ei, regele obține de la papă dreptul de a fonda biserici și mijloacele de a-i sili la botezul catolic sau de a-i alunga. După 1360, Ludovic I declanșează, cu ajutorul ordinului franciscan, cel mai important efort cunoscut de realizare a “unității de credință” catolică în Ungaria medievală. Sunt vizați, între alții, sârbii, românii, bosniacii și bulgarii, acuzați de erori religioase (refuzul lui *filioque*, botezul, cuminecătura etc.) și laice: nesupunerea în fața domnilor lor, recuperarea prin forță a bunurilor răpite și comiterea de “rele” contra “creștinilor” (catolicilor), “împreună cu cei din afara regatului, de o limbă și sectă cu dâșii”²⁵. Soluțiile sunt catolicizarea (ceea ce i-ar desprinde din solidaritatea etnico-religioasă cu restul popoarelor lor, care aveau state libere la granițele Ungariei), alungarea sau chiar exterminarea. În epocă, sunt recomandate și aplicate toate aceste variante, mai ales după 1366. În vederea catolicizării elitei, regele stabilește

22 *Ibidem*

23 *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac XIV, vol. III, București, 1954, p. 41-253. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-II, Cluj, 1971-1979, p. 231-232 și, respectiv, p. 442-457

24 Ioan-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure...*, p. 28-32

25 Dionysius Lasic, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae, 1367-1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în “Archivum Franciscanum Historicum”, 1, an 55, 1962, nr. 1-2, p. 72-76; Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 94-95

că nimeni nu mai putea fi adevărat nobil dacă nu era catolic²⁶. Același suveran permite nobilimii transilvane (la cererea acesteia) să nimicească pe „răufăcătorii” români²⁷. În paralel, o parte dintre români, conduși de cnezii și voievozii lor, în fața presiunilor, trec munții spre sud și est, cum făcuse Bogdan cu adepții săi, prin 1363-1364²⁸.

Ca urmare, se impune treptat principiul religiei oficial recunoscute (*religio recepta*), care va deveni politică de stat după Reformă. Ortodocșii, din secolul XIII, nu mai sunt numiți creștini (credința lor este „sectă”), nu sunt apti de a stăpâni pământ și nu mai pot avea acces la exercitarea puterii. Astfel, după măsurile lui Ludovic I, elita românilor a devenit inaptă de a mai forma o stare.

Umanistul Anton Bonfini, aducând un elogiu regelui Ludovic I pentru marile lui realizări în domeniul religios, enumeră măsurile acestuia pentru întărirea „adevăratei credințe”: propunerea ca evreii „să devină unguri”, prin acceptarea catolicismului și alungarea lor din Ungaria în urma refuzului convertirii; susținerea ordinilor călugărești; fondarea de biserici și mănăstiri; îndrumarea cumanilor „corupți”, a patarenilor (ereticii) din Bosnia și a altor „stricați”, dintre care mulți au recăzut în greșală etc. Ca rezultat al acestui efort - spune Bonfini - „după opinia tuturor, credința în Ungaria a fost atât de mult lărgită și până într-atâta sporită, încât mai mult de a treia parte a regatului era pătrunsă de obiceiul cel sfânt”²⁹. Bonfini face această apreciere la circa un secol de la evenimente, după izvoare credibile. El nu are interes să diminueze numărul catolicilor din regat - dimpotrivă - iar expresia „după opinia tuturor” demonstrează că proporția de peste o treime catolici în Ungaria anilor 1380 părea firească, chiar și în urma unui efort prozelit de talia celui susținut de Ludovic cel Mare.

Se știe că societatea medievală a fost plină de particularisme și că statele au fost departe de a fi omogene sub aspect etnic și religios. În această situație s-a aflat și Ungaria, stat format prin cucerire, alianțe matrimoniale, convenții, subordonări vasalice etc. și populat în parte cu o serie de coloniști, aduși deopotrivă din est și vest. Creștinii răsăriteni erau răspândiți pe mari suprafețe încă înainte de venirea ungarilor. Apoi, în a doua jumătate a secolului X, o parte din ungurii înșiși s-au creștinat în formă bizantină. În secolele XI-XIV, au fost incluși în Regatul Ungar noi „schismatici” și „eretici”: românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și chiar din unele zone extracarpatică, mulți sârbi, bulgari, ruteni, bosniaci bogomili și alți „rătăciți”. Dinspre est, au continuat să vină și să se stabilească în regat evreii, pecenegii, nord-iranieni, horezmieni, alani caucazieni, iasi

26 Ș. Papacostea, *Geneza statului...*, p. 85-88

27 *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. XIII, București, 1994, p. 159-165

28 Victor Spinei, *Moldavia in the 11th-14th Centuries*, Bucharest, 1986, p. 204-209

29 Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basileae (Basel), 1568, dacadis II, liber X, p. 377

(“iazigi”), bașchiri, uzi, cumani etc., cu toții mozaici, musulmani ori adepți ai altor culte necreștine. Asupra lor, acțiunea de catolicizare a avut rezultate formale, din moment ce un “rege apostolic” trecea la obiceiuri cumane, prin 1270-1290, iar un altul, după un secol, constata că acești cumani erau tot “corupți”. Puseurile de catolicizare din secolele XIII-XIV, dintre care cel mai important a fost susținut de Ludovic I, au întărit biserica romană, determinând ca peste o treime din populația Ungariei să fie catolică. Altminteri, Ungaria medievală a fost un stat multiethnic și pluriconfesional, cu o majoritate noncatolică, situat într-o zonă de interferență a civilizațiilor.